

KATARZYNA CHMIELEWSKA¹

Instytut Historii

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

ORCID 0000-0002-0713-3805

RECEPCJA ETYMOLOGII IZYDORA Z SEWILLI W KOMENTARZU JANA Z DĄBRÓWKI

The reception of *Etymologiarum* by Isidore of Seville in the Comment by Jan of Dąbrówka Abstract

Among the enormous literary legacy of Saint Isidore of Seville, the most famous work is the *Etymologiarum libri XX*, the first scientific encyclopaedia containing information from all fields of knowledge. This work was the second most widely read book after the Bible in the medieval West. This article attempts to answer the question of how this most important encyclopaedia of the early Middle Ages is reflected in Jan of Dąbrówka's *Comment* on the *Polish Chronicle* by Master Wincenty. The conducted analysis confirmed the borrowings from the *Etymologiarum* present in Jan's *Comment*. The author of the *Comment* used Isidore's monumental encyclopaedia as a source from which he could draw information to explain the meanings of words or concepts that were difficult for the reader.

Keywords: Isidore of Seville, Jan of Dąbrówka, medieval encyclopaedias, Middle Ages

Abstrakt

Wśród ogromnej spuścizny literackiej św. Izydora z Sewilli najslawniejszym dziełem jest *Etymologiarum libri XX*, pierwsza encyklopedia naukowa zawierająca informacje ze wszystkich dziedzin wiedzy. Dzieło to było najpoczytniejszym po Biblii utworem średniowiecznego Zachodu. Niniejszy artykuł jest próbą odpowiedzi na pytanie, jak najważniejsza encyklopedia wczesnego średniowiecza znajduje odbicie w *Komentarzu* Jana z Dąbrówki napisanym do *Kroniki polskiej* Mistrza Wincentego. Przeprowadzona analiza potwierdziła zapożyczenia z *Etymologii* obecne w *Komentarzu* Jana. Autor *Komentarza* wykorzystał monumentalną encyklopedię Izydora jako źródło, z którego może czerpać wiadomości wyjaśniające znaczenie trudniejszych dla czytelnika słów lub pojęć.

Słowa kluczowe: Izydor z Sewilli, Jan z Dąbrówki, encyklopedie średniowieczne, średniowiecze

Najpoczytniejszą encyklopedią wczesnego średniowiecza było bez wątpienia dzieło Izydora z Sewilli *Etymologiarum sive originum libri viginti* (*Etymologie czyli początków*

¹ Dr hab. Katarzyna Chmielewska, profesor Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, pracownik Wydziału Humanistycznego, jej zainteresowania badawcze koncentrują się na narracyjnych źródłach z okresu średniowiecza. E-mail: k.chmielewska@ujd.edu.pl.

ksiąg dwadzieścia). Był to utwór o ogromnym znaczeniu dla dziejów kultury i nauki europejskiej². *Etymologie* zawierały przekrój ówczesnej wiedzy ze wszystkich niemal dziedzin podany w skondensowanej i przystępnej formie. W wiekach średnich były powszechnie czytane, wykorzystywane i cytowane. Dowody znajomości *Etymologii* można zauważyć u wielu twórców tego okresu. Jednym z takich autorów jest Jan z Dąbrówki, komentator dzieła Mistrza Wincentego i wieloletni rektor Akademii Krakowskiej. Jan w pierwszej połowie XV w. opatrzył Kadłubkową *Kronikę polską* szczegółowym komentarzem i tak przygotowane dzieło przedstawił słuchaczom w ramach uniwersyteckiego kursu retoryki. Celem tego artykułu jest zbadanie i zanalizowanie sposobu, w jaki Jan z Dąbrówki wykorzystał w swoim utworze monumentalną encyklopedię Izydora z Sewilli. Ta zależność stanowi kwestię słabo rozpoznaną w literaturze przedmiotu.

Izydor z Sewilli (ok. 560-636), doktor Kościoła, był jednym z najważniejszych pisarzy i uczonych wczesnego średniowiecza³. Należał do czołowych przedstawicieli tzw. renesansu wizygockiego w VII wieku. Pozostała po nim bogata spuścizna literacka: liczne dzieła o charakterze doktrynalnym, egzegetycznym, historycznym i dydaktycznym⁴. Bezspornie dziełem, które przyniosło Izydorowi największą sławę, były *Etymologie czyli początków ksiąg dwadzieścia*, pokaźna encyklopedia zawierająca zbiór wiadomości z różnych dziedzin wiedzy⁵. Jest to ogromna kompilacja⁶, w której cała wiedza dostępna w owym czasie jest przechowywana, usystematyzowana i skondensowana. *Etymologie* składają się z dwudziestu ksiąg podzielonych na 448 rozdziałów⁷. Pierwsze dziesięć ksiąg przekazuje wiedzę teoretyczną potrzebną każdemu wykształconemu człowiekowi, kolejne dziesięć to informacje odnoszące się do umiejętności praktycznych.

Izydor pracował nad encyklopedią systematycznie przez wiele lat, swe dzieło zadedykował królowi Sisebutowi oraz uczniowi i przyjacielowi Braulionowi, biskupowi Saragossy⁸. To właśnie temu ostatniemu zawdzięczamy ułożenie w księgi bogatego materiału *Etymologii*, tytuły poszczególnych rozdziałów pochodzą od samego Izydora. Nazwa dzieła wywodzi się

² Por. E.R. Curtius, *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, Kraków 1998, s. 28.

³ O samym Izydorze, jego twórczości oraz czasach w których żył zob.: J. Fontaine, *Isidore et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, t. 1-2, Paris 1959, t. 3, Paris 1983; tenże, *Isidore de Séville. Genèse et originalité de la culture hispanique au temps de Wisigoths*, Turnhout 2001; M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general a San Isidoro de Sevilla*, w: *San Isidoro de Sevilla, Etimologías. Edición bilingüe, texto latino, versión española y notas* por J. Oroz Reta, M.-A. Marcos Casquero, Madrid 1982, t. 1, s. 1-257. Z prac dostępnych w języku polskim warto zapoznać się z: M. Starowieyski, *Izydor z Sewilli*, „Meander”, 22/1967, z. 4, s. 453-466; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007.

⁴ Twórczość Izydora omawiają: M. Starowieyski, *Izydor z Sewilli*, s. 458-461; M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 114-162; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, s. 17-76; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli. Origo et fundamentum liberalium litterarum*, Kraków 2014, s. 48-101.

⁵ Od czasów renesansowych dzieło Izydora znane jest także pod drugim tytułem nadanym mu przez autorów nowożytnych – *Origines*. Zatem w księgozbiorach obok wersji *Etymologiarum libri viginti* spotykana jest także wersja tytułu *Etymologiarum sive originum libri viginti*. Ten drugi tytuł nie jest potwierdzony w średniowiecznych manuskryptach. Zob. M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 170-172.

⁶ Encyklopedia zawiera 7500 haseł. Tamże, s. 189.

⁷ Opieram się na wydaniu: *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1-2, Oxford 1971 (wydanie nie zawiera paginacji stron). Jest to jeszcze obecnie jedyne pełne krytyczne wydanie encyklopedii Izydora. Od lat osiemdziesiątych XX wieku w serii wydawniczej *Auteurs Latins du Moyen Age* w wydawnictwie Les Belles Lettres w Paryżu publikowane są poszczególne księgi monumentalnego dzieła Sewilczyka, cały czas jednak nie dokończono zamiaru wydania wszystkich dwudziestu ksiąg.

⁸ M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 167-170; M. Starowieyski, *Izydor z Sewilli*, s. 458-459.

od zastosowanej procedury nauczania: wyjaśnienia etymologii każdego słowa związanego z tematem wykładu. Izydor stwierdził, że „etymologia est origo vocabulorum”⁹ i konsekwentnie starał się wyjaśniać słowo fonetycznie podobnymi terminami¹⁰. Encyklopedia Sewilczyka jest oparta na założeniu, że język może uchwycić wszechświat i że jeśli poprawnie przeanalizujemy słowa, dotrzemy do sedna ich znaczenia, a to z kolei może doprowadzić nas do właściwego zrozumienia Bożego stworzenia¹¹.

Etymologie były jednym z najczęściej czytanych i kopiowanych tekstów w europejskim średniowieczu. Cieszyły się olbrzymią popularnością nie tylko na Półwyspie Iberyjskim¹², ale w całej Europie. Do naszych czasów zachowało się ponad 1080 rękopisów zawierających kompletne odpisy encyklopedii Sewilczyka lub tylko jej fragmentów¹³. Około 800 roku kopie *Etymologii* można było znaleźć we wszystkich ośrodkach kultury Europy¹⁴. Z encyklopedii Izydora obficie czerpali m.in. Beda Czcigodny, Hraban Maur, Alcuin, Wincenty z Beauvais i wielu innych. W 1472 r. w Augsburgu *Etymologie* stały się jedną z pierwszych wydrukowanych tam książek, wkrótce potem było kolejne dziesięć wydań tej pozycji do roku 1500¹⁵.

Do długiej listy średniowiecznych autorów posiłkujących się encyklopedią Izydora amozn zaliczyć także Jana z Dąbrówki. Jan z Dąbrówki (ok 1400-1472)¹⁶, filozof, teolog i profesor Akademii Krakowskiej swoje pierwsze większe dzieło poświęcił kronice biskupa Wincentego. *Komentarz do Kroniki polskiej Mistrza Wincentego zwanego Kadlubkiem* [*Commentum In Chronicam Polonorum Magistri Vincentii dicti Kadlubek*] można uznać za pierwszą napisaną w Polsce książkę naukową. Przesycona erudycją i uczonością kronika biskupa Wincentego stała się w rękach Jana przedmiotem naukowego wykładu na Wydziale Sztuk Wyzwolonych Akademii Krakowskiej. *Komentarz* Dąbrówki przez długi czas był podręcznikiem uniwersyteckim, a także wszedł do programu nauczania niektórych szkół katedralnych¹⁷. Naukowe komentarze do dzieł literackich i filozoficznych często

⁹ *Isidori Hispalensis* (Etym. I 29,1).

¹⁰ Wyczerpująco zagadnienie to wyjaśnił J. Fontaine, *Cohérence et l'originalité de l'étymologie isidorienne*, w: *Homenaje a Eleuterio Elorduy*, red. F. Rodriguez, J. Iturriaga, Bilbao 1978, s. 113–144. Zob. także A. Ledzińska, *Gramatyka*, s. 230–241.

¹¹ O różnicach w ujęciu pojęcia etymologia u Izydora z Sewilli i współczesnych językoznawców zob. K. Chmielewska, V. Jaros, *Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est. Etymologia w ujęciu Izydora z Sewilli i jej egzemplifikacja w świetle koncepcji i metod współczesnego polskiego językoznawstwa historycznego*, „Studia Warmińskie”, 59/2022, s. 423–437.

¹² M.C. Díaz y Díaz, *Isidoro en la edad media hispana*, w: *Isidoriana; colección de estudios sobre Isidoro de Sevilla*, red. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, s. 345–387.

¹³ B. Van den Abeele, *La tradition manuscrite des Étymologies d'Isidore de Séville: pour une reprise en main du dossier*, „Cahiers de Recherches Médiévales”, 2008, t. 16, s. 195 (DOI 10.4000/CRM.10822). O recepcji encyklopedii Izydora w wiekach średnich por. także C. Cardelle de Hartmann, *Uso y recepción de las „Etymologiae”*, w: *Wisigothica after M.C. Díaz y Díaz*, red. C. Codoñer, Firenze 2014, s. 477–479.

¹⁴ B. Bischoff, *Die europäische Verbreitung der Werke Isidors von Sevilla*, w: *Isidoriana*, s. 324–326. M.C. Díaz y Díaz, *Introducción general*, s. 210.

¹⁵ S. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, O. Berghof, *Introduction*, w: *The Etymologies of Isidore of Seville*, red. S. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, O. Berghof, Cambridge 2006, s. 24–28.

¹⁶ Szerzej o mistrzu Janie z Dąbrówki zob. S. Dobrzański, *Jan z Dąbrówki*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczański, t. 1, Warszawa 1981, s. 376–378; M. Zwiercan, *Dąbrówka Jan*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 2, Lublin 2001, k. 429–432.

¹⁷ M. Zwiercan, *Wstęp*, w: *Joannes de Dąbrówka, Commentum in Chronicam Polonorum magistri Vincentii dicti Kadlubek*, red. M. Zwiercan, Kraków 2008, „Monumenta Poloniae Historica nova series”, t. 14, s. VII. Najnowsze badania dotyczące komentarza Jana z Dąbrówki zbiera monografia będąca pokłosiem konferencji naukowej zorga-

stanowiły w ówczesnej Europie przedmiot wykładów na wydziałach sztuk wyzwolonych średniowiecznych uniwersytetów¹⁸. Za sprawą Jana jednak po raz pierwszy komentarz został napisany do historii narodowej.

Dzieło Mistrza Wincentego, które stało się podstawą Janowego komentarza, było traktatem o państwie¹⁹. Jan natomiast przesuwając ciężar opowieści o dziejach ojczyzny z Kadłubkowej narracji historycznej z elementami dydaktycznymi na dzieło filozoficzno-moralne. We wstępie do swego komentarza wprost zaliczył *Kronikę polską* Mistrza Wincentego do filozofii moralnej²⁰. Jan podkreśla zatem opisane przez Wincentego fakty z dziejów Polski, zwracając szczególną uwagę na sławne czyny przodków i tak je naświetla, aby mogły pełnić rolę moralnych drogowskazów. Powinny w czytelniku wzbudzić miłość do ojczyzny, dostarczyć wiedzy na temat istotnych dokonań własnego narodu oraz ukształtować właściwą postawę etyczną. Do tego wszystkiego wyśmienicie nadawała się – zdaniem Jana – *Kronika polska*, gdyż odznaczała się kunsztowną formą, prawdziwością przekazu i znakomitą doborem treści sławiącej prześwieczone czyny naszej ojczyzny²¹.

W tekście Jana z Dąbrówki można znaleźć prawie 20 nawiązań do encyklopedii Izydora. Jan wspominał za Wincentem o pochodzącym z I księgi *Etymologii* przykładzie bajki Demostenesa o pasterzach i wilkach. Kadłubek powołuje się tu na Demostenesa, w rzeczywistości jednak korzysta z I księgi *Etymologii*. Kronikarz streścił fabułę opowiadki, podkreślając jej moralny wydźwięk²². Jan uczynił inaczej, nie przytaczał jej tutaj w całości. Przywołał jedynie znany już w greckiej tradycji retorycznej podział bajek na ezopiczne i libystyczne²³. W innym miejscu, komentując fragment *Kroniki polskiej* dotyczący córki Kraka, Wandy i innych wspaniałych władczyń, rozwódzi się Dąbrówka nad zaletami kobiet i podtrzymuje stwierdzenie Wincentego, że liczne z nich przewyższają mężczyzn w cnotach. Na dowód tego do listy mężnych kobiet wymienionych już przez Kadłubka dodaje Jan m.in. postać egipskiej Izidy oraz nimfy Karmenty. Obu, powtarzając wiernie za Izydorem, przypisuje mądrość i wynalezienie liter (Izydzie egipskich, a Karmencie italskich). Wymienia jeszcze wieszczki Sybille, podając za Izydorem imiona niektórych z nich²⁴. Docenia ich zdolności

nizowanej przez Instytut Badań Literackich oraz Instytut Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk: *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrówka, M. Olszewski, Warszawa 2015.

¹⁸ T. Michałowska, *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, Wrocław 2007, s. 82-85.

¹⁹ Por. B. Kürbis, *Jak Mistrz Wincenty pisał historię Polski*, w: *Mistrz Wincenty Kadłubek. Człowiek i dzieło, pośmiertny kult i legenda. Materiały sesji naukowej – Kraków 10 marca 2000*, red. K.R. Prokop, Kraków 2001, s. 59-78.

²⁰ Pisząc o dziele Wincentego, stwierdza Dąbrówka: „Intencio est dicta et facta memoratu digna priscorum Polonorum in scriptis seriatim redigere et Polonos succedaneos ad res militares, strennuas, virtuosas ac honestas provocare. Subordinatur autem noticia presentis operis parti philosophie ethice seu morali”. Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 8.

²¹ Tamże s. 4: „cronica Vincenciana, inter ceteras precipua, in historiis verissima, in serie verborum prediserta, aureas patrie nostre Polonie columpnas, veras patrum nostrorum effigies originaliter edisserans ac tumultos bellicos diva luce ordinatos scalatim enucleans”.

²² *Magistri Vincentii Chronica Polonorum*, ed. M. Plezia, Kraków 1994, „Monumenta Poloniae Historica, nova series”, t. 11, s. 153 (IV, 12, 6).

²³ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 239 (IV, c. 12) pochodzi z Etym. I, 40,7. Podając podział bajek na ezopiczne i libystyczne, powołuje się na *Sophologium* Jakuba Wielkiego (Jacques Legrant), który także wspomina o tym rozróżnieniu. Szerzej o sposobie rozumienia i rozróżniania bajek u Izydora zob. J. Fontaine, *Isidore et la culture classique*, t. 1, s. 176-180.

²⁴ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 34 (I, epist. 7), co pochodzi z Etym. I, 3, 5 i dalej z Etym. I, 4, 1 oraz VIII, 8, 1-7.

profetyczne i mądrość. U Jana cały wywód o kobietach zamykają liczne postacie wspaniałych niewiast zaczerpnięte ze Starego Testamentu²⁵.

Dąbrówka uzupełnia także podane przez Kadłubka wiadomości dotyczące wojowniczych Amazoнок. Komentuje zawarte w kronice informacje i dodaje zaczerpnięte od Izydora zdanie mówiące o trzech sposobach prowadzenia wojen. W jednym, nazwanym przez Sewilczyka scytyjskim, do walki wyruszali wspólnie mężczyźni i kobiety, u Amazoнок walczyły same kobiety, u Rzymian i innych ludów – jedynie mężczyźni²⁶. We wstępie do czwartej księgi Jan próbuje przybliżyć czytelnikowi pojęcie biesiady (*convivium*) użyte przez Wincentego do określenia formy spotkania dwóch interlokutorów trzech pierwszych ksiąg *Kroniki polskiej*²⁷. Podążając tym razem za Janem z Salisburys, wprowadza termin uczy filozoficznej i przechodzi do wyjaśnienia samej definicji filozofii. Cytując z kolei dokładnie utwór Izydora określa ją jako poznanie rzeczy ludzkich i boskich połączone z gorliwym pragnieniem dobrego życia²⁸.

Wielokrotnie *Etymologie* Izydora posłużyły Janowi do wyjaśnienia znaczenia poszczególnych słów z *Kroniki polskiej*. Sześć razy wykorzystał on XII księgę encyklopedii poświęconą zwierzętom. Dwukrotnie dokładnie zacytował zaczerpnięte stamtąd zdanie opisujące wygląd, szybkość i siłę zwierzęcia. Pierwszy raz czyni w ten sposób nawiązanie do atrybutów zwierząt występujących w przywołanym przez Wincentego przysłowiu o lwie i tygrysie²⁹. Powtarza raz jeszcze tę informację w następnej księdze. Tym razem powodem była konieczność omówienia epitetu, jakim Wincenty w swoim dziele obdarzył Bolesława Krzywoustego, którego dla jego dzielności w walce nazwał: tygrysie dziecię – „*tigridis filius*”³⁰.

Od Izydora także przejął Jan informacje o wysoko latających sępach potrafiących z dużej wysokości dostrzec padlinę³¹ i o łyskach, ptakach wędrownych budujących gniazda na wodzie lub otoczonych wodą skałach³². Z tego samego źródła pochodzą wiadomości o zwyczajach jadowitych żmij³³ i bazyliuszka, którego cechy widzi Jan w osobie Zbigniewa Władysławowicza³⁴. To Izidor także podsunął Janowi informacje o przyjemnym, długotrwałym zapachu cedru³⁵ i o gorzkiej nienadającej się do uprawy dzikiej oliwce (*oleastrze*)³⁶. Oba fragmenty zostały zapożyczone z XVII księgi o roślinach³⁷.

²⁵ Por także L. Topolcał, „*Multe enim mulieres precesserunt viros in virtutibus*” Obraz królowej Wandy w *Kronice polskiej mistrza Wincentego i w Komentarzach Jana z Dąbrówki*, w: *Komentarz Jana z Dąbrówki...*, s. 243-247.

²⁶ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 90 (II, epist. 20), co zostało zaczerpnięte z Etym. VIII, 11, 50.

²⁷ Tamże, s. 190-192 (IV, prohemium).

²⁸ Tamże, s. 192 (IV, prohemium), co jest cytatem z Etym. II, 24, 1: „*Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio cum studio bene vivendi coniuncta*”. Jan w swoim tekście powołuje się na Alfarabiusa (Al-Farabi) jednego z pierwszych filozofów świata islamu.

²⁹ Tamże, s. 27 (I, epist. 3) zapożyczone z Etym. XII, 2, 7.

³⁰ Tamże, s. 107 (II, epist. 25), co pochodzi z Etym. XII, 2, 7. Tekst wynika wprost z kroniki Wincentego Kadłubka (I, 26, 1).

³¹ Tamże, s. 101 (II, epist. 23), co pochodzi z Etym. XII, 7, 12.

³² Tamże, s. 181 (III, epist. 30) na podstawie Etym. XII, 50, 3.

³³ Tamże, s. 213 (IV, c. 4) na podstawie Etym. XII, 4, 12.

³⁴ Tamże, s. 114 (II, c. 27) na podstawie Etym. XII, 4, 6-7.

³⁵ Tamże, s. 39 (I, epist. 11) na podstawie Etym. XVII, 7, 33.

³⁶ Tamże, s. 93 (II, epist. 21) na podstawie Etym. XVII, 7, 61.

³⁷ O Izydorowej znajomości roślin i jego metodzie gromadzenia i segregowania materiału zob. szerzej T. Kryniczka, *Świat roślin w XVII księdze „Etymologii” Izydora z Sewilli*, Lublin 2007.

Sewilczyk pomógł także Dąbrówce wyjaśnić nomenklaturę zależności krewniaczych. Pasierbem, cytując Izydora, nazywa Jan osobę zrodzoną z innego ojca³⁸. Stryj natomiast jest bratem ojca, który w jego imieniu przejmuje wychowanie i obowiązki względem swego bratanka³⁹. Z rozdziału dotyczącego budynków sakralnych Dąbrówka cytuje dłuższy ustęp wyjaśniający budowę świątyń starożytnych i pochodzenie samej nazwy budowli⁴⁰. Asumpt do zamieszczenia tego fragmentu dało Janowi użyte w *Kronice* słowa *extemplo* (przetłumaczyć można go jako: natychmiast), które, zgodnie z duchem etymologicznych prób Izydora, usiłuje tłumaczyć słowem najbliższym mu pod względem fonetyki bądź morfologii.

Jan z Dąbrówki wykorzystał monumentalne dzieło Izydora w sposób, do jakiego wydaje się być ono stworzone – najczęściej szukał tam skoncentrowanej wiedzy o mniej znanych zagadnieniach lub wyjaśnienia pojęć i trudnych słów. I właśnie taki charakter dzieła Izydora łączący wiedzę encyklopedyczną ze słownikowym wyjaśnieniem trudniejszych pojęć był powodem, dla którego Jan z Dąbrówki chętnie uciekał się do informacji zawartych w *Etymologii*. Charakter omówionych powyżej przejętków z *Etymologii* Izydora z Sewilli jest zróżnicowany. Konstrukcja Janowego komentarza jest w zasadniczej swojej części powtarzalna⁴¹. Dąbrówka sporządził dzieło, w którym systematycznie księga po księdze i rozdział po rozdziale objaśnia zawartość i przesłanie Kadłubkowej *Kroniki*. Stara się robić to w taki sposób, aby wyjaśnić wszystkie, według niego trudne i niezrozumiałe dla współczesnego mu odbiorcy, miejsca. Podawane przez Jana objaśnienia mają różny charakter – są wśród nich wyjaśnienia historyczne, w których Dąbrówka uzupełnia wiadomości dotyczące dziejów Polski, posiłkując się innymi utworami dziejopisarskimi. Innym rodzajem są objaśnienia filozoficzno-moralne komentujące konkretne zagadnienia z tego obszaru. Najczęściej taka partia komentarza zaczyna się od słów: „circa litteram notandum” lub „circa primam/secundam/tertiam partem notandum”. Występują tu także objaśnienia typowo filologiczne. W takich wypadkach Jan tłumaczy niektóre wyrazy występujące w dziele Wincentego. Część taką zaczyna zwykle od słów: „circa vocabula”.

Nawiązania do Izydora mieszczą się w drugiej i trzeciej grupie. Część z nich pojawia się w partii *Komentarza* dotyczącej rozważań filozoficzno-moralnych. Wtedy treści zaczerpnięte od Izydora służą Janowi do wzmocnienia swoich tez dotyczących komentowanych akurat zdarzeń z *Kroniki polskiej* lub do ich oceny moralnej. W taki sposób wykorzystuje dzieło Izydora np. we fragmencie dotyczącym kobiet wyróżniających się licznymi zaletami⁴². Podobna sytuacja występuje z przywołaniem zwyczajów bazyliżka. Jan komentuje opowieść Mistrza Wincentego o sporze między synami Władysława Hermana. Zasadniczo zgadza się z kronikarzem i negatywnym bohaterem tych sporów czyni Zbigniewa. Kadłubek, opisując postać Zbigniewa i rozważając cechy jego charakteru, przywołał bazyliżka i enigmatycznie wspominał o przypisywanej mu mocy zabijania istot samym spojrzaniem⁴³. Jan idzie

³⁸ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 30 (I, epist. 5) na podstawie Etym. IX, 6, 21.

³⁹ Tamże, s. 52 (I, epist. 18) na podstawie Etym. IX, 6, 16.

⁴⁰ Tamże, s. 157 (III, epist. 21), co pochodzi z Etym. XV, 4, 7.

⁴¹ Szerzej na temat sposobu konstrukcji *Komentarza*, warsztatu naukowego i metod pracy mistrza Jana zob. M. Zwiercan, *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki polskiej mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, Wrocław 1969, s. 83-113; tenże, *Wstęp*, s. XV-XX. Por. także M. Mejor, *Prolegomena Komentarza Jana z Dąbrówki do Kroniki Wincentego Kadłubka. Uzupełnienie do tekstu*, w: *Komentarz Jana z Dąbrówki...*, s. 135-140.

⁴² Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 34 (I, epist. 7).

⁴³ *Magistri Vincentii*, s. 77 (II, 28, 16).

dalej i cytując dokładnie dłuższy ustęp *Etymologii*, informuje czytelnika o innych jeszcze zwyczajach potwora⁴⁴. W taki właśnie sposób Jan zużytkował połowę zastosowanych nawiązań do dzieła Sewilczyka.

Duża liczba zapożyczeń z encyklopedii Izydora mieści się w części komentarza dotyczącej wyjaśnienia trudnych słów. Etymologiczny charakter dzieła Izydora nadawał się do tego doskonale. W tym miejscu Jan objaśniał np. zwyczaje wspomnianych w *Kronice polskiej* ptaków, gadów i ssaków oraz opisywał właściwości roślin, których nazwy wymieniał Wincenty⁴⁵. Niektóre z takich słów wydawały się Janowi mało zrozumiałe dla przyszłych słuchaczy. Objasnienia ich uznał za konieczne dla zachowania jasności wywodu, ponadto wzmocnienie argumentacji dodatkowymi informacjami wzbogacało walory dydaktyczne dzieła. Funkcja objaśniająca w tym wypadku była dla Jana kluczowa, cel dydaktyczny dzieła przewidzianego jako podstawa uniwersyteckiego wykładu w dużej mierze determinował sposób jego konstrukcji⁴⁶.

Dąbrówka odnosił się bezpośrednio do definicji podawanych przez Izydora i cytował przykłady związane z komentowanym pojęciem. Encyklopedyczny charakter *Etymologii* umożliwiał także przepisanie z nich skrótowych wiadomości z różnych dziedzin i wplecenie ich w materię *Komentarza*. Jan nie robił tego jednak mechanicznie, czasem dokładnie cytował Sewilczyka, czasem tylko streszczał jego wypowiedź, pomijając nieistotne dla siebie fragmenty. Wszystkie cytaty (oprócz jednego⁴⁷) są to cytaty jawne, w których Jan wprost powołuje się na *Etymologie* Izydora i podaje numer księgi, z której zaczerpnął te wiadomości. Podobnie też czyni komentator z innymi dziełami, które przywołuje w swojej pracy. Cytaty i nawiązania ukryte zdarzają się sporadycznie⁴⁸. W wyjaśnianiu jednego słowa lub też pojęcia Jan nie ograniczał się do samych *Etymologii*, przeplatał pochodzące z nich treści z informacjami uzyskanymi z innych źródeł⁴⁹. Najczęściej cytaty pochodzące z *Etymologii* łączył z tymi, które wyczytał w *Catholicon* Jana Balbusa, trzynastowiecznym łacińskim słowniku zawierającym informacje encyklopedyczne oraz wpisy dotyczące także gramatyki łacińskiej⁵⁰. Ten ostatni słownik był dziełem cytowanym przez Jana najczęściej – Dąbrówka powołuje się na niego ponad 300 razy⁵¹. Czasami wypisom z encyklopedii Izydora towarzyszył *Heksaameron* św. Ambrożego, zbiór sześciu homilii wyjaśniających

⁴⁴ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 114 (II, c. 27) na podstawie Etym. XII, 4, 6-7.

⁴⁵ Tamże, s. 39 (I, epist. 11); s. 93 (II, epist. 21); s. 107 (II, epist. 25); s. 101 (II, epist. 23); s. 181 (III, epist. 30); s. 213 (IV, c. 4).

⁴⁶ O komentowaniu historii w średniowiecznej Europie i jej związku z dydaktyką i szeroko rozumianą kulturą uniwersytecką zob. J. Kujawski, *Komentowanie historiografii w średniowiecznej Europie. Próba charakterystyki zjawiska na podstawie wybranych zabytków z obszaru Europy romańskiej (XI-XV w.)*, w: *Komentarz Jana z Dąbrówki...*, s. 105-134.

⁴⁷ Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s.190-192 (IV, prohemium).

⁴⁸ Częściej natomiast możemy spotkać cytaty mylnie przez Jana oznaczone. M. Zwiercan, *Wstęp*, s. XV-XX.

⁴⁹ Podobnie postępował Dąbrówka przy czerpaniu wiadomości od innych autorów. Por. K. Chmielewska, *Gusta poetyckie mistrza Wincentego i mistrza Jana. Wincenty Kadłubek i jego komentator wobec twórczości Horacego, Owidiusza i Wergiliusza*, w: *Komentarz Jana z Dąbrówki...*, s. 168-169; D. Gacka, *Fragmenty dzieł św. Tomasza z Akwinu w Commentum Jana z Dąbrówki*, „Przegląd Tomistyczny”, 19/2013, s. 179-193.

⁵⁰ W opisywanych tutaj przypadkach taka sytuacja ma miejsca pięć razy. Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 101 (II, epist. 23); s. 181 (III, epist. 30); s. 213 (IV, c. 4).

⁵¹ D. Gacka, *Lektury Jana z Dąbrówki w świetle Komentarza do Kroniki polskiej Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, w: *Komentarz Jana z Dąbrówki...*, s. 177, 215.

początek Księgi Rodzaju⁵². Jan z Dąbrówki korzystał także z innych dzieł o charakterze encyklopedycznym. Z utworów tego gatunku spożytkował jeszcze *Rudimentum doctrinae*, encyklopedyczny podręcznik filozofii autorstwa Gilberta de Tornaco (XIII w.).

Dzieła encyklopedyczne cieszyły się popularnością od czasów antyku. Szczególnego znaczenia nabrały w okresie średniowiecza, kiedy to miały za zadanie nie tylko usystematyzować gromadzoną wiedzę, ale także zapobiec jej utracie⁵³. Systematyczne kompendia tworzyli Kasjodor, Izydor z Sewilli, Hraban Maur, Bartłomiej Anglik i Wincenty z Beauvais. *Etymologie* były najpopularniejszym z nich oraz podstawowym podręcznikiem szkół średniowiecznych. Dzieło Izydora z Sewilli było ponadto łatwo dostępne dla Jana – wszak występuje w Polsce już w sporządzonym w 1110 roku inwentarzu kapituły krakowskiej⁵⁴. I w ten sposób *Etymologiarum libri viginti*, które między innymi miały zastąpić całą bibliotekę i stanowić zwarte kompendium wiedzy dla słabo wykształconego hiszpańskiego kleru⁵⁵, stały się również pomocą dla Jana z Dąbrówki, świetnie wykształconego doktora teologii.

Bibliografia

Źródła

- Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1-2, Oxford 1971.
- Joannes de Dąbrówka, *Commentum in Chronicam Polonorum magistri Vincentii dicti Kadlubek*, wyd. M. Zwiercan, Kraków 2008, „Monumenta Poloniae Historica, nova series”, t. 14.
- Magistri Vincentii Chronica Polonorum*, ed. M. Plezia, Kraków 1994, „Monumenta Poloniae Historica, nova series”, t. 11.

Opracowania

- Beyer de Ryke B., *Le miroir du monde: un parcours dans l'encyclopédisme médiéval*, „Revue belge de philologie et d'histoire”, 2003, t. 81, nr 4, s. 1243-1275. DOI 10.3406/rbph.2003.4781.
- Barney S., Lewis W.J., Beach J.A., Berghof O., *Introduction*, w: *The Etymologies of Isidore of Seville*, red. S. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, O. Berghof, Cambridge 2006, s. 3-31.
- Bischoff B., *Die europäische Verbreitung der Werke Isidors von Sevilla*, w: *Isidoriana: colección de estudios sobre Isidoro de Sevilla*, red. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, s. 317-334.
- Cardelle de Hartmann C., *Uso y recepción de las „Etymologiae”*, w: *Wisigothica after M.C. Díaz y Díaz*, red. C. Codoñer, Firenze 2014, s. 477-501.
- Chmielewska K., *Gusta poetyckie mistrza Wincentego i mistrza Jana. Wincenty Kadlubek i jego komentator wobec twórczości Horacego, Owidiusza i Wergiliusza*, w: *Komentarz do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrówka, M. Olszewski, Warszawa 2015, s. 153-170.

⁵² Joannes de Dąbrówka, dz. cyt., s. 101 (I, epist. tertia); s. 101 (II, epist. vicesima tertia).

⁵³ W zagadnienie historii encyklopedii zwarte wprowadza B. Beyer de Ryke, *Le miroir du monde: un parcours dans l'encyclopédisme médiéval*, „Revue belge de philologie et d'histoire”, 2003, t. 81, nr 4, s. 1243-1275, DOI 10.3406/rbph.2003.4781.

⁵⁴ A. Vetulani, *Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z r. 1110*, „Slavia Antiqua”, 4/1953, s. 163-192; M. Plezia, *Księgozbiór katedry krakowskiej wedle inwentarza z r. 1110*, w: *Silva Rerum*, red. T. Ulewicz, Kraków 1981, s. 16-29.

⁵⁵ O Izydoriańskich powodach spisania dzieła zob. J. Fontaine, *Isidore de Séville. Genèse et originalité...*, s. 174-176.

- Chmielewska K., Jaros V., *Omnis enim rei inspectio etymologia cognita planior est. Etymologia w ujęciu Izydora z Sewilli i jej egzemplifikacja w świetle koncepcji i metod współczesnego polskiego językoznawstwa historycznego*, „Studia Warmińskie”, 59/2022, s. 423-437.
- Curtius E.R., *Literatura europejska i łacińskie średniowiecze*, tłum. A. Borowski, Kraków 1998.
- Díaz y Díaz M.C., *Isidoro en la edad media hispana*, w: *Isidoriana: colección de estudios sobre Isidoro de Sevilla*, red. M.C. Díaz y Díaz, León 1961, s. 345-387.
- Díaz y Díaz M.C., *Introducción general a San Isidoro de Sevilla*, w: *San Isidoro de Sevilla, Etimologías. Edición bilingüe, texto latino*, versión española y notas por J. Oroz Reta, M.-A. Marcos Casquero, Madrid 1982, t. 1, s. 1-257.
- Dobrzanowski S., *Jan z Dąbrowki*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. H.E. Wyczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 376-378.
- Fontaine J., *Cohérence et l'originalité de l'étymologie isidorienne*, w: *Homenaje a Eleuterio Elorduy*, red. F. Rodríguez, J. Iturriaga, Bilbao 1978, s. 113-144.
- Fontaine J., *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne wisigothique*, t. 1-2, Paris 1959; t. 3, Paris 1983.
- Fontaine J., *Isidore de Séville. Genèse et originalité de la culture hispanique au temps de Wisigoths*, Turnhout 2001.
- Gacka D., *Lektury Jana z Dąbrowki w świetle Komentarza do Kroniki polskiej Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem*, w: *Komentarz Jana z Dąbrowki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrowka, M. Olszewski, Warszawa 2015, s. 170-223.
- Gacka D., *Fragmety dzieł św. Tomasza z Akwinu w Commentum Jana z Dąbrowki*, „Przegląd Tomistyczny”, 19/2013, s. 179-193.
- Komentarz Jana z Dąbrowki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrowka, M. Olszewski, Warszawa 2015.
- Kujawski J., *Komentowanie historiografii w średniowiecznej Europie. Próba charakterystyki zjawiska na postawie wybranych zabytków z obszaru Europy romańskiej (XI-XV w.)*, w: *Komentarz Jana z Dąbrowki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrowka, M. Olszewski, Warszawa 2015, s. 105-134.
- Krynicka T., *Świat roślin w XVII księdze „Etymologii” Izydora z Sewilli*, Lublin 2007.
- Krynicka T., *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007.
- Kürbis, B., *Jak Mistrz Wincenty pisał historię Polski*, w: *Mistrz Wincenty Kadłubek. Człowiek i dzieło, pośmiertny kult i legenda. Materiały sesji naukowej – Kraków 10 marca 2000*, red. K.R. Prokop, Kraków 2001, s. 59-78.
- Ledzińska A., *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli. Origo et fundamentum liberalium litterarum*, Kraków 2014.
- Mejor M., *Prolegomena Komentarza Jana z Dąbrowki do Kroniki Wincentego Kadłubka. Uzupełnienie do tekstu*, w: *Komentarz Jana z Dąbrowki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrowka, M. Olszewski, Warszawa 2015, s. 135-140.
- Michałowska T., *Średniowieczna teoria literatury w Polsce. Rekonesans*, Wrocław 2007.
- Plezia M., *Księgozbiór katedry krakowskiej wedle inwentarza z r. 1110*, w: *Silva Rerum*, red. T. Ulewicz, Kraków 1981, s. 16-29.
- Starowieyski M., *Izydor z Sewilli*, „Meander”, 22/1967, z. 4, s. 453-466.
- Topolcai L., „*Multe enim mulieres precesserunt viros in virtutibus*” *Obraz królowej Wandy w Kronice polskiej mistrza Wincentego i w Komentarzach Jana z Dąbrowki*, w: *Komentarz Jana z Dąbrowki do Kroniki biskupa Wincentego*, red. A. Dąbrowka, M. Olszewski, Warszawa 2015, s. 228-251.
- Van den Abeele B., *La tradition manuscrite des Étymologies d'Isidore de Séville: pour une reprise en main du dossier*, „Cahiers de Recherches Médiévales”, 2008, t. 16, s. 195-205 DOI 10.4000/CRM.10822.

- Vetulani A., *Krakowska biblioteka katedralna w świetle swego inwentarza z r. 1110*, „Slavia Antiqua”, 4/1953, s. 163-192.
- Zwiercan M., *Dąbrówka Jan*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, t. 2, Lublin 2001, k. 429-432.
- Zwiercan M., *Wstęp*, w: Joannes de Dąbrówka, *Commentum in Chronicam Polonorum magistri Vincentii dicti Kadlubek*, red. M. Zwiercan, Kraków 2008, „Monumenta Poloniae Historica, nova series” t. 14, s. VII-XXX.
- Zwiercan M., *Komentarz Jana z Dąbrówki do Kroniki polskiej mistrza Wincentego zwanego Kadlubkiem*, Wrocław 1969.